

OSMANLI BANKASININ KURULUŞU

Kaya BAYRAKTAR

Kocatepe Üniversitesi, Uşak İİBF, İktisat Bölümü

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nda kurumsal manada banka kurma arzusu en geç ondokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren sonra belirmiştir. Devletin mali ihtiyaçları çerçevesinde bürokratların gösterdikleri devlet bankası tesis etme çabaları ancak 1863 yılında Osmanlı Bankası'nın kuruluşuyla hayata geçmiştir. Bu çalışmamızda Osmanlı Bankası'nın faaliyete geçişini hazırlayan şartları ve kuruluş sürecini inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Maliyesi, Bankacılık, Osmanlı Bankası

The Establishment of Ottoman Bank

Abstract

The aim of establishing a bank on institutional form in Ottoman Empire manifested, at the latest, in the second quarter of the nineteenth century. Envisaging the necessities of the state, bureaucrat's endeavour to create a state bank became true in 1863 as the Imperial Ottoman Bank founded. In this study we'll examine the conditions preparing the foundation of Imperial Ottoman Bank and the process that established it.

Keywords: Banking, Ottoman Bank

1- Giriş

Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında ilk defa İngiltere'de başlayan sanayi atılımı ve bunun üretim alanında yarattığı genişlemenin zamanla tüm Avrupa'ya yayılması bu kıtada kredi faaliyetlerini de körüklemiştir. Bu çerçevede para benzeri kağıt para kullanımı gelişirken bunların fazla basımı ve yarattığı parasal istikrarsızlık Avrupa'da merkez bankalarının kurulması sürecini tetiklemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Selim'e kadar götürebileceğimiz Batılılaşma çabaları, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla bu yönelişin resmi ilanını da yapmıştı. Konumuzla ilgili olarak 18 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı'nda, banka benzeri kurumların oluşturulacağı ifade ediliyordu. İşte bu tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal bir banka kurulması projelerinde belirgin bir artış kaydedilmektedir. Galata Bankerleri ve yabancı sermayedarlar bu amaçla Osmanlı bürokratlarının önüne birçok banka projesi koymuşlardır. Ancak bu talepler Osmanlı yönetiminin yabancı sermayeye çekince koyması, yerli ve yabancı sermayedarların çıkar çatışmaları, bürokratlar arasındaki çekişmeler, uluslararası siyasal ve iktisadi konjonktürün dayatmaları vb. nedenlerle birbir sonuçsuz kalmıştır. Bu süreç nihayet 1863 yılında Osmanlı Bankası'nın kurulmasıyla neticelenmiştir. Aşağıdaki satırlarda bu süreçte yapılan tartışmalar, girişimler elden geldiğince siyasal ve ekonomik boyutlarıyla takip edilmeye çalışılacaktır.

2-Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesinin Sorunları

Tanzimat ilan edildiği dönemde Osmanlı hazinesi ciddi problemlerle karşı karşıya idi. Bunlardan biri II. Mahmut'un 1808-1839 yılları arasındaki 32 yıllık saltanat döneminde, savaşlar ve iç isyanların neden olduğu para sıkıntısına çare olmak üzere, çeşitli ayar ve vezinlerde olmak üzere 47 çeşit gümüş para (Pamuk, 1999: 211) ve yine muhtelif adlarla bastırıldığı altın paralardı. Bu sikkeler, savaşlar ve merkezi devleti güçlendirmek üzere hazineye gelir sağlamak için zamanla büyük oranda tağşiş edilmiştir. Öyle ki, 1808-1830 yılları arasında Osmanlı altını 35, gümüş kuruş ise 37 kez tağşişe maruz kalırken, sikke tağşişinin en fazla gerçekleştiği dönem bu padişahın zamanına rast gelmiştir (Pamuk, 1984: 54). Dünya ticaretine ve pazarlarına entegrasyon yolunda Osmanlı para sistemindeki istikrarsızlık hem yönetici kadrolar için hem de Batılı çıkar grupları için çözüm bulunması gereken bir sorundu (İnalçık-Quataert, 1994: 971). Bu nedenle 1844 yılında *tashih-i ayar* adıyla *çift-metal sistemi* diyebileceğimiz altın ve gümüşe dayalı yeni bir para sistemi getirilmiş ancak yeni basılan altın (mecidiye lirası) ve gümüş paralar (mecidiye kuruşu) farklı şehirlerde muhtelif değerlerden işlem görüyordu. Bu da halk arasında *acyo* denilen spekülasyon kambiyo (para değişimi) işlemlerine yol açıyordu. Öte yandan sabit bir kuru hedefleyen çift metal sistemi de gümüş paranın altın karşısında yasadışı basımı, dünya piyasasında değer kaybı ve devletin altın lehinde hareketsiz kalması veya müdahale etmesi gibi nedenlerle sürekli değer yitirmesi nedeniyle istikrarlı bir parite oluşmadığından, kelimenin gerçek anlamıyla tatbik edilememiştir (Biliotti, 1909: 112).

Osmanlı para piyasasındaki bir başka sorun, altın paranın yetersizliği veya bozuk paraların bulunmaması değil, paranın yöreler arasındaki dağılımının oransal bozukluğu, dolaşımının yavaş olması ve her bölgede mevcut olan geleneklerin çeşitliliğiydi. Bundan dolayı sarraflar istifçilik yapıyorlar ve paranın normal işlevlerini yapabildiğini engelliyorlardı (Biliotti, 1909: 104-105).

Osmanlı para sistemine ilişkin bir diğer gerçek İngiliz ve Napolyon altın liraları, Eflak ve Boğdan'da Avusturya dükası, Doğu bölgelerinde Hint ve İran paralarıyla üzerinde Avusturya kraliçesi Maria Theresia'nın başında bir tül taşıyan portresinin olduğu ve bu sebeple Arap yörelerinde çok tutulan (Sédillot, 1983: 409-410). Avusturya gümüş parası *thaler* gibi yabancı ülke paralarının tedavül ediyor olmasıydı (Autheman, 1996: 3). Bu nedenle bir para birliği sağlanamıyordu.

Bunlardan başka piyasada dönemsel ve çevrimsel sorunlar da yaşanıyordu. Osmanlı bir tarım ülkesi olması nedeniyle gelirlerinin önemli bir kısmını tarımsal faaliyetlerden elde ediyordu. Buna bağlı olarak, hasat zamanı İstanbul'dan kazalara gümüş para akımı sonucu bu metalin değeri artarken, İstanbul'daki para kıtlığı sarrafların spekülasyon yapmalarını kolaylaştırıyordu. Şöyle ki, gümüşün yokluğunda altın paranın değeri gümüşe göre azalıyordu. Mal talep edenler, düşük değerlerdeki alımları yapabilmek için altın lirayı küçük gümüş mecdiyeler halinde sarraflara bozduruyorlardı. Bunlar ise her bir lirada 1 ile 10 kuruş arasında değişen

kârlarla madeni para değişimini gerçekleştiriyorlardı. Yine sarraflar, yüz kuruşluk bakır sikkeden fazlasının taşraya çıkarılması yasak olmasına rağmen, bunları taşraya götürüp yüksek fiyatlarla satıyorlar ve böylece İstanbul'da bozuk para sıkıntısına yol açıyorlardı (Biliotti, 1909: 120-123). Tüm bu olumsuz görüntüye rağmen son kertede Osmanlı Devleti 'sağlam' paraya sahip ülkeler arasında yer almayı başaramıştır (Biliotti, 1909: 92).

Osmanlı maliyesinin karşı karşıya kaldığı bir diğer sorun özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren Mısır'dan İstanbul'a gelen paşalar, beyler ve bunların hanımlarının lüks tüketimi, israfi, şatafat ve eğlenceyi körüklemeleriydi. Onları örnek alan sadrazam ve nazırlarla bunların eşlerinin hadsiz harcamaları, sarayı yüklü miktarlarda borca sokarken, bu yeni durum dış ticaret açıklarına ve dolayısıyla dışarıya altın çıkışına yol açıyordu. Bu durum kambiyo -yani Avrupa poliçelerinin- rayiçlerinin değişken kılıyor ve hazinenin mali sıkıntılarını artıyordu. Öyle ki padişah saray ve çevresinin israfını sesli biçimde etrafındakilere dile getiriyordu (Ahmet Cevdet, 1980:6-8; Ahmet Cevdet, 1-12,1991: 20).

Yukarıda sayılan ve Tanzimat öncesinden başlayan parasal sorunlara, Tanzimat'ın ilanından sonra tedavüle çıkarılan kağıt para ve ilk defa Kırım Savaşı sırasında alınan dış borç sorunları da eklenmiştir. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Kütahya'ya kadar dayanıp İstanbul'u tehdit etmesi sonucu hazinenin maruz kaldığı krizi aşmak (Kuyucak, 1939,1: 269) ve İstanbul'da tedavül vasıtası olmak üzere, Ağustos 1840 tarihinde bugünkülerden farklı olarak ilk kağıt para -kaime- *Kavaim-i Nakdiyye-i Mu'tebere*¹ adıyla basıldı. Dönemin maliye bakanı Saib Paşa zamanında çıkarıldığı için bunlar *Saib Paşa Kaimesi* diye de adlandırılmıştır. Bu tarihi olay, iltizam sistemiyle başlayıp daha sonra 1695'te malikâne ve nihayet 1775 yılında başlatılan esham sistemiyle² devam eden Osmanlı ekonomisinde nakdileşme ve nakit paraya olan ihtiyaç çerçevesinde bulunmuş bir çözümdü. Sekiz yıl tedavül müddeti olan kaimeler % 12,5 faiz getirisine sahipti. İç borçlanma teşebbüsü dahilinde hazine tahvilleri olarak değerlendirilebilecek esham kaimeleri, dalgalı borçlar karşılığı çıkarılan tahvillerden farklı olarak, kamu kurumları tarafından metal paralar gibi ödeme aracı olarak kabul ediliyordu. İlk basımdan sonra kaimelerin numaralandırılmamış ve elle yazılmış olmalarından ötürü kısa sürede sahtelerinin basılması, faizlerinin ödenememesi, halkın günlük alışverişlerde kağıt para istememesi, yine bankerlerin kaimeleri paradan saymamaları gibi sorunlarla yüzyüze gelmiştir (Akyıldız, 1996: 31-32). Bu durum kağıt paranın değer kaybetmesine ve fiyat enflasyonuna neden oluyordu. Daha sonra hükümet bunları piyasadan çekerek yerlerine basılı kaime çıkarırken faizlerini de sırasıyla %10 ve %6'ya kadar düşürmüştür. İlk faizsiz kaimeler ise 1851 yılı Ocak ayında tedavüle sürülecektir. Ancak bunların da sahteleri icat edildi. Kağıt paranın bu olumsuz serüvenine karşın 1840-1852 yılları arasında, hazinenin içinde bulunduğu krizi aşma ve İstanbul'da tedavül vasıtası olması görevini başarıyla yerine getirdiği de iddia edilmiştir (Davison, 1980: 243-251).

Osmanlı yönetimi açıklarını kapamak için kağıt para basımı yanında dış borçlanma seçeneğine de başvurmuştur. Kırım Savaşı'nın başlangıcında askeri masraflar için gereken para kaime çıkarılarak tedarik edilirken harbin uzaması Osmanlı idarecilerini istemeyerek de olsa 1854 yılında ilk dış borç anlaşmasını imzalamaya mecbur bıraktı. Sikke taşıması, iltizam, malikane, esham sistemlerini uygulamaya koyarak kendini yenilemeyi ve sistemin karşılaştığı tikanıklıkları aşmayı başarabilen Osmanlı Devleti, 19. asrın ortalarından itibaren bu esnekliği sürdüremeyerek Avrupa para piyasalarına bağımlı hale gelmiştir. Bu ilk borçlanmanın savaş masraflarına harcanmasını kontrol etmek üzere Ekim 1854 tarihinde üçü Osmanlı bürokrati, diğer ikisi Galata'nın tanınmış bankerlerinden (D. Revelaki ve David Glavany) oluşan beş kişilik bir komisyon da oluşturulmuştur (Akar-Al, 2001). İlk borçlanma Kırım Savaşı harcamalarına yetmeyince, 23 Haziran 1855'de ikinci dış borçlanma gerçekleşti. Aynı yıl, 1 Eylül'de 13 maddelik bir mali kanun ilan edilerek, devlet bütçesinin önceden yıllık olarak ve gelir-gider bölümleri halinde ayırımı öngörülüyordu. Öte yandan 1855 tarihli borç sadece Kırım Savaşı masraflarına harcanması kaydıyla verilmiştir. 1854 borçlanmasında olduğu gibi 1855 borçlanmasında da paraların nerelere harcandığını kontrol etmek, borç ödeme imkanlarını tespit etmek üzere Fransız vatandaşı ve Şark Ordusu Maliye Umumi Müfettişi Cadrassi (Cadrassy) ile İngiliz vatandaşı Edmund Hornby adlı iki müfettişten başka üç Osmanlı bürokratinin de yer aldığı beş kişilik bir komisyon, Ocak 1856 tarihinde oluşturulmuştur (Akar-Al, 2001). Komisyonun çalışmaları Osmanlı bürokratlarınca, işin yavaşlatılması, doğru bilgi verilmemesi veya verilerin saklanması gibi yollarla engellenmeye çalışılmıştır (Active, 3, 17, 2001: 95). Tam da dış borçlanmaya başvurulduğu bir dönemde mali kanununun ilanı ve yabancı komiserlerin üye oldukları bir komisyonun teşkili Avrupa hükümetlerinin dayatmaları ışığında yorumlanmalıdır. Daha açık bir ifadeyle Batılılar, borç verirken Osmanlı Devleti'nin gelir ve giderlerini öğrenmeyi, maliyesi ve ulusal parası üzerinde denetim sağlamayı amaçlıyorlardı. 1854'de açılan dış borç kapısından Avrupa sermayesi 1855, 1858, 1860 ve 1862 senelerinde 5 kez daha girmiştir. Aşağıdaki tabloda Osmanlı Bankası'nın kuruluşuna kadar (1863) yapılan dış borçlanmalar gösterilmiştir. Bu ilk borçlanma devresi daha sonraki yıllara göre hem miktar hem de faiz oranı olarak, görece düşük seviyelerde izlemiştir. Diğer taraftan dış borçlanmayı körükleyen bir neden de bürokrasi olmuştur. Tanzimat'ın siyasi yönünü teşkil eden devletin katı merkezîyetçi örgütlenmeye ve yeniden yapılanmaya dönük girişimleri sonucu bürokrasinin artan ağırlığı bu sınıfa beslemek üzere nakit paraya olan ihtiyacı körüklüyordu. Tanzimat'tan sonra bürokrasi, yönetimdeki ağırlığını arttırırken bu grubun içinden bir kesim sınıfsal statülerini içeride ve dışarıda kaybetmemek amacıyla dış borçlanma seçeneğini de kullanmışlardır³.

Osmanlı Bankası'nın Kuruluşuna Kadar Alınan Dış Borçlar

Tarih	Miktar (lira)	Hazinenin Eline Geçen* (Lira)	İhraç Fiyatı %	Komisyon %	Faiz %	Gerçek Faiz** (%)	İtfa %	Ödeme Süresi (yıl)	Yıllık Taksit (lira)
24.8.1854	3.300.000	2.203.011	80	2,9	6	7,5	1	33	231.000
27.6.1855	5.500.000	5.500.000	102,625	2,625	4	3,89	1	42	275.000
1858	5.500.000	4.227.237	76	-	6	7,89	1	33	385.000
1860***	2.240.920	1.270.000	53,75	1,5	6	11,16	0,84	36	152.900
1862****	8.800.000	5.984.000	68	-	6	8,82	2	23	704.000

Kaynak: (Clay, 2000: 568; Kazgan, 73, 1996: 95; Yeniay, 1964: 19-36). İlk iki kaynaktan sterlin ve frank değerinden verilen rakamlar liraya çevrilmiştir. 1sterlin= 25 frank= 1.1 lira

* Komisyon ve diğer masraflar çıktıktan sonra ele geçen miktarlar daha azdır.

** Gerçek faiz oranı: (100 x faiz oranı) / ihraç fiyatı.

*** Mires borçlanması olarak bilinen bu istikraz yaklaşık bir sene sonra bu bankerin iflası neticesinde iptal edilmiştir.

**** Bu borçlanma, kaimeyi tedavülden kaldırmak için Ottoman Bank'ın Fransız sermayesinin katılımıyla Osmanlı Bankası'na dönüşümü imtiyazı karşılığında, Ottoman Bank'ın iştirakiyle gerçekleştirilmiştir.

Öte yandan hükümet, Avrupa'dan alınacak borcun miktarını düşürmek üzere, Eylül 1857 tarihinde 3 yıllık tedavül süreli, %10 faizli (daha sonra %8 faizli de çıkarılacaktır) ve hamilinin ölümü üzerine mirasçılara intikal edebilen *esham-ı mümtaze* adıyla iç borç tahvilleri çıkardı. Kısa bir süre sonra *tahvilat-ı mümtaze* adıyla %6 faizli hazine tahvilleri basıldı. Bu sırada Avrupa piyasalarındaki kriz nedeniyle dış borç bulunamadığından Ağustos 1859-Mart 1862 tarihleri arasında üç tertip halinde *eshamı cedide*, diğer adıyla *konsolitler* halka sunulmuştur. Yine 1859'da *sergi* adıyla, devlet dairelerinin borçlarını temsil eden 10 senelik senetler çıkarıldı (Karamursal, 1989: 80-81).

Bunların yanında bir takım iç isyanlar ve gayrimüslim halkın yaşadığı topraklarda ayrılıkçı ulusal hareketler karşısında merkezi devleti güçlendirmeye ve siyasi, iktisadi ve mali sorunlara karşı Batıyı örnek alarak kurumsal ve zihni yeniden yapılanmayı gerçekleştirmeye çalışan Osmanlı Devleti, büyük kaynak sarfetmişti. Yukarıda sayılan önlemler harcamalara kifayet etmediğinden mali denge altüst idi. Bu sebeple, Padişah Abdülaziz, H. 18 Recep 1278/M. 19 Ocak 1862 tarihinde maliyenin ıslahı için tedbir alınmasını talep eden bir hatt-ı hümayun kaleme alır (Ahmet Lütfi, 10, 1989:148). Şubat 1862'de dönemin sadrazamı Fuat Paşa, H. 1277/M. 1861 yılı gerçekleşen bütçeyi temel alan bir layiha sunmuş, maliyenin içinde bulunduğu durumu gözler önüne sermiştir⁴. Fuat Paşa'ya göre on yıl önceye kadar Tanzimat usulü gereğince masraflar artmakla beraber gelirler de artış gösterdiğinden hazinenin gelir gider dengesi sağlanabiliyordu. Ancak Kırım Savaşı, kaime basımındaki artışın yarattığı parasal istikrarsızlık, dış borçların

hazineye getirdiği yıllık yükten dolayı esham, devlet tahvili ve sergi gibi iç borçlanma araçlarının kullanılmasıyla mali krizi daha da derinleştirmiştir. Diğer yandan kaime karşılığı alınan borçların ödenmesi değerli para ile yapıldığında, kağıt paranın sürekli değer kaybetmesi sonucu borçlar üçe katlanmıştır. Ayrıca kaimenin kötü tesirinden dolayı hazine her yıl 500-600 bin kese⁵ (2.742.720 lira) zarar ediyordu. Fuat Paşa piyasadaki istikrarsızlığın temel nedeni olup o sırada İstanbul piyasasında dolaşan kaime problemini ilk elde halledilmesi gereken sorun olarak görüyordu. Bu problem ya kağıt paranın İstanbul haricinde taşraya da yaygınlaştırılması veya büyük bir borçlanma yapılarak tedavülünden çekilmesiyle halledilebilirdi. 1861-1862 bütçesine göre iç ve dış borç ödemeleri devletin toplam masraflarının %41,7'sine, askeri masraflar ise %28,1'ine ulaşmıştı. Böylece, iki harcama kaleminin toplam masraflara oranı %69,8'e varmıştı (Güran, 1989: 37). 1860-61 yıllarındaki mali kriz Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçlarına cevap verecek bir devlet bankasının kurulmasını şart kılıyordu. 1860 yılından itibaren hem mali kriz hem de Hersek ve Karadağ (1861-1864), Eflak-Boğdan (1861-1866), Sırbistan (1862-1867), Girit (1866-1868) ve Lübnan olayları ile Avrupa'nın baskısı buralara asker sevkeden Osmanlı Devleti'ni siyasi ve mali yönlerden bunalıyordu.

3. Banka Kurma Girişimleri

Osmanlı Devleti'nde ilk banka kurma girişimi İngilizler tarafından 1836 yılında dile getirilmiş, daha sonra İngiltere'nin Bursa Konsolosu Mustafa Reşit Paşa'ya, *Reed Irving and Company* adıyla bir banka kurmayı teklif etmişti. 1840 yılında *General Bank of Constantinople* adıyla başka bir teklif getirildiyse de sonuçsuz kalmıştır (Akgüç, 1992: 98). Yabancıların girişimleri yanında Osmanlı yönetimi de devletin parasal ihtiyaçları çerçevesinde bir devlet bankası kurma arzusunu dışa vurmuştur. Bu amaçla 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa tarafından bu konu dile getirilmiştir. İsmi *Dersaadet Bankası* olarak düşünülen bankanın icra etmesi planlanan fonksiyonlar, bedeli muayyen bir müddet sonra ödenmek şartıyla kağıt para ihraç etmektir (Engelhardt, 1999: 49; Avni, 51-53, 1942: 78). Buradan, yabancıların özellikle İngilizlerin ticareti geliştirmek üzere, Osmanlı yönetiminin de nakit para ihtiyacına binaen banka kurmayı öncelikledikleri anlaşılmaktadır. Buradan, Osmanlı topraklarında banka açılması teşebbüsü, sanayi devriminin Osmanlı ekonomisindeki yansıma ve tezahürlerinin görülmeye başladığı bir dönemde, 19. yüzyılın birinci çeyreğinden sonra başlamıştır denebilir.

Osmanlı idarecilerin çabalarıyla kurulan ilk banka Mayıs-Haziran 1849 tarihinde faaliyete geçen *Dersaadet (İstanbul) Bankası* olmuştur. Yukarıda bahsedilen nedenlerle dış ticarete Osmanlı aleyhine bozulan istikrar, dengeli ticaret koşullarında etkin olan poliçe ve diğer ödeme araçlarının kullanımını güçleştiriyordu. Hükümet kambiyo kurunu normal seviyede tutmak şartıyla Galata bankerlerinden Jacques Alléon ve Baltazzi kardeşlerle anlaşmaya varmıştır. Bankerler Londra üzerine 1 sterlin 110 kuruş paritesinden poliçe çekerek kambiyo istikrarda tutacaklar ve kaimenin değer kaybetmesine mani olacaklardı.

Banka faaliyette bulunduğu dönemde, kaimeleri %3 iskontoyla piyasadan çekmiş, hükümete borç vermiş, aynı şekilde banka nakit sıkıntısına düştüğünde hükümet kuruculara yardım etmiştir. Ancak 1853 yılında banka faaliyetine son vermiştir. Bunun nedeni, bazı tüccarlar gerçek ticarete dayanmadan poliçe keşide etmişler, bundan dolayı da bankanın itibarını sarsmışlardır. Ayrıca bu yolsuzluktan devletin üstlendiği kambiyo masrafları da artıyordu. İkinci neden, hükümetin anlaşmada üstlendiği para piyasasını düzenleme taahhüdünü yerine getirememiş, tedavüldeki madeni paraların kıymetleri dalgalanmaya devam etmiştir.

Devlet Bankası kurma fikri Dersaadet Bankası kapandıktan sonra yeniden sesli düşünölmeye başlanmıştır. Osmanlı Bankası adıyla kurulması düşünölen banka sağlayacağı kredilerle, bir yandan tarım kesiminin ihtiyaç duyduğu sermayeyi tedarik ederek bu kesimin tefecilere yüksek faizlerle borçlanmalarına mani olacak, dolayısıyla tarımdan sağlanan hazine gelirleri artacaktı. Ayrıca banka icra edeceği olağan bankacılık faaliyetleriyle ticaretin gelişimine imkan verecek, diğer yandan hükümetin ihtiyaç duyduğu ödemeler için gerekli parayı kaime basmadan sağlayacaktı. Banka, Dersaadet Bankası'ndan farklı olarak banknot ihraç etme hakkına da sahip olacaktı. Haziran ayında yapılan ve konuyla ilgili ihtilafların tartışıldığı toplantı sonunda, bankanın sermayesine yabancıların ortak edilmesi ve çalıştırılmaları kabul edilmiştir (Al, 1997: 99-105; Clay, 2000: 22-23). Ancak Osmanlı Bankası projesi uygulamaya konulamadan sonuçsuz kalmıştır.

Bu arada yabancı ölkö vatandaşlarından ve Galata Bankerleri'nden de devlet bankası kurmak için talep geliyordu. Amerikan vatandaşı olan Duir (Raccagni, 11, 3, 1990: 343), Fransız vatandaşı Trouvé-Chauvel⁶, Galata Bankerleri'nden Théodore Baltazzi ve Abraham Camondo (Activline, 5, 2000: 52), yine Rum ve Ermeni bankerlerden Mihran ve Bogos Düz, Glavany ve Zarifi'nin⁷ banka açma talepleri sonuçsuz kalmıştır.

Rusların Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodokslar için koruma hakkı talebini müteakiben 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı ile bağlantılı olarak, harbin bitiminde İngiltere ve Fransa'nın baskılarıyla 30 Mart 1856 tarihinde Paris Barış Konferansı imzalanır (Sander, 1993: 222). Söz konusu konferansın toplanmasından önce Sultan Abdölmecid tarafından 11 Cemaziyelahir 1272/18 Şubat 1856 Pazartesi günü mali reformları da içeren Hatt-ı Hümayun (Islahat Fermanı) ilan edilir⁸. Fermanın 24. ve 25. hükümlerinde, mali ve parasal sistemde reforma dönük banka ve buna benzer kuruluşların oluşturulması, ayrıca Osmanlı Devleti'nin maddi ve kamusal gelirlerini arttırmaya dönük bir fon yaratılması öngörölüyor veya sözü veriliyor ve şöyle deniliyordu: “*Devlet-i Aliyyemin tashih-i usul-ü sikke ile umür-i mâliyyesine i'tibâr virecek banka misüllü şeyler yapulub memâlik-i mahrûse-i şâhânemin menba'-ı servet-i mâddiyyesi olan husûsâta iktizâ' iden sermayelerin ta'yîniyle ve mahsûlât-ı memâlik-i şâhânemin nakli için icâb iden turuk ve cedâvilin küşadiyle ve umür-i zirâat ve ticâretin tevessü'üne hâil olan esbâbın men'iyle teshîlât-ı sahîhanın icrâ' olunması ve bunun için maârif ve ulûm*

ve ser-mâye-i Avrupa'dan istifâdeye bakılması esbâbının bil-etrâf mütâlaasıyla pey-der-pey mevki'i icrâ'ya konulması mâddelerinden ibâret olmağla". Bu ferman Osmanlı idarecilerinin yapmaları gereken işleri sıralıyordu: parasal istikrarsızlığa son vermek, devletin kredibilitesini arttırmak, yeraltı ve yerüstü maddi zenginliklerin işletilebilmesi amacıyla gerekli parayı tedarik edecek banka gibi kurumlar oluşturmak, tarımsal ürünlerin nakli için yollar (demiryolları) yapmak, ziraat ve ticaretin geliştirilmesi için Avrupa sermayesinden yararlanmak vb. Burada ilginç olan, Islahat Fermanı'nın da Tanzimat Fermanı gibi Osmanlı Devleti'nin bir savaşta çaresiz kaldığı ve Batılı güçlerin yardımını talep ettiği bir konferans toplantısı öncesinde ilan edilmiş olmasıdır.

1856 yılı geniş imtiyazlara sahip devlet bankasının kurulması çalışmalarına hükümetçe hız verildiği, diğer yandan yabancılar tarafından bir dizi projenin sunulduğu sürecin başlangıcı olmuştur. 1850-1870 yılları arasında dönüşümlü olarak sadrazamlık, dışişleri ve maliye bakanlıkları görevlerini yürüten Reşit, Ali ve Fuat Paşalar'ın beklentileri hem kısa vadeli avans ve diğer hizmetlerle hazineyi dönemsel krizlerden kurtaracak hem de Osmanlı Devleti'ni Avrupa para piyasalarına kabul ettirecek bir bankanın faaliyete geçmesiydi (Clay, 2000: 26). Bu beklenti doğrultusunda İngiliz sermayesiyle bir ticaret bankası olarak 24 Mayıs 1856'da kurulan Ottoman Bank'ın ortakları, Rothschildler, Atkinson Wilkin'in temsil ettiği Sir Joseph Paxton (İngiliz parlamontosu üyesi ve demiryolları yapımında öncü sermayedar)'un liderliğindeki İngiliz sermayedar grubu, Fransız Crédit Mobilier şirketi'nin sahipleri Péreire kardeşler⁹ ve Théodore Baltazzi'nin temsil ettiği Galata Bankerleri'nden oluşan sendika Osmanlı bürokratlarının önerilerine muhtelif milli banka teklifleri getirdiler. Osmanlı idarecileri yerli bankerlerden oluşacak bir sendikanın öncülüğünde kurulacak milli banka tesisine taraftar olmakla beraber getirilen öneriler sıklıkla ya Fransız ya da İngiliz sermayesini ağırlıkla temsil ediyordu. Hükümet bu teklifleri yukarıda adı geçen çıkar gruplarını dahil ederek ya kendisine uygun yeni düzenlemelere tabi tutuyor veya teklif getirenler hükümetin önerilerini kabul etmeyerek çekiliyorlardı. Proje sunanlar hükümetin rötüşlerini kabul ettiklerinde ise bu kez sahneye Batılı bankerler ve onlara bağlı yerli sermayedarlardan oluşan rakip gruplar ya da Osmanlı bürokratları çıkıyor veya taahhüt edilen sermaye kurucular tarafından tedarik edilemiyor veyahut hükümetin siyasi ve ekonomik çekinceleri doğrultusunda uygun bulunduğu bankerler para piyasalarında yeterli güce sahip olmadığından hazırlanan banka projeleri birbir işlevsizliğe mahkum oluyordu. Ancak asıl başarısızlık nedeni yönetim konusunda mutabık kalınamamasıydı. Hükümet bankanın kendisi ve hissedarlar arasında ortaklaşa idaresini istiyor, banka kurucuları ve onları yönlendiren Batılı hükümetler ise kontrolün kurucularda olmasında ısrar ediyorlardı. Batılı piyasalarda tanınmamış ve daha çok altyapı yatırımlarını tercih eden idealist sermayedarların projeleri ise, kontrolü hükümete verdiklerinde Avrupa para piyasalarının etkin şahıslarının ve Batılı hükümetlerin engeliyle karşılaşıyorlardı.

4. Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu

Bir yandan, Londra ve Paris piyasalarında Batılı siyasetçilerin bir sözü ile değişebilen Osmanlı tahvil fiyatları, diğer yandan dış borç bulabilmek için Avrupa piyasalarına duyulan ihtiyaç, devlet bankasının kuruluşunda yabancı sermayeyi zorunlu kılıyordu. Osmanlı idarecilerinin direnme gücü kırılırken, devlet bankası kurmak üzere kötünün iyisi olacak en uygun kombinezonlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Osmanlı bürokratları tanıdık yerli banker ve finansörleriyle banka işini gerçekleştirmek istiyorlardı. Ancak dışarıdan borç bulabilmek ve Avrupa para piyasalarında kabul görmek için yabancıların da ortaklıkları şart idi. Batılı bankerler bürokratların bu eğilimlerini bildikleri için, öne sürdükleri projelerde her zaman Osmanlı tebaasından bankerleri kurucu üyeler olarak aralarına almışlardır. Osmanlı yetkilileri açısından sorun, böyle bir bankanın kurulmasının sağlayacağı mali avantajlarla, politik olumsuzluk arasındaki ters ilişkide sıkışıp kalmaları idi (Clay, 2000: 29-30).

1860'lara gelindiği halde bir devlet bankasının kurulamamasında en önemli neden İngiliz ve Fransız sermayesini eşit şekilde temsil edecek bir kombinezonun kurulamamış olmasıydı. Bu tarihlerde İngiltere'nin siyasi ve ticari önceliklerinde bir kayma gerçekleşmişti. 1860 yılına gelindiğinde İngiliz ekonomisi için Osmanlıyla kurulan ticari ilişkiler, 19. yüzyılın ikinci çeyreğindeki kadar hayati öneme haiz değildi. Bu döneme kadar İngiltere ile Rusya arasındaki siyasi ve ekonomik çıkar çatışmasının merkezinde yeralan Osmanlı toprakları ve Karadeniz havzası, yerini Çar ordularının üzerinden Hindistan ve Çin sınırına ulaştığı Orta Asya'ya bırakmıştı (Yerasimos, III, 1980: 146). Öte yandan, 1856'dan beri gerçekleştirilmeye çalışılan ulusal ve geniş yetkili banka projesi, İngiliz sermayesiyle bir ticaret bankası olarak kurulan Ottoman Bank (Mayıs 1856) ile Fransız sermayedarlarından oluşan grupların birleştirilmesi konusunda 15 Eylül 1862 tarihinde uzlaşılması ve 16 Kasım'da Paris'te nihai bir anlaşma imzalanmasıyla hayata geçirilmeye başlandı (Autheman, 1996: 24-25). Daha önce Fransız sermayesiyle bütünleşmeye ısrarla karşı çıkan ve İngiliz hükümeti tarafından desteklenen Ottoman Bank kurucularının bu birleşmeye razı olmaları, acaba Osmanlı topraklarının İngiliz dış politikasındaki stratejik öneminde görülen kaymadan etkilenmiş miydi? Elimizde bir belge olmasa da sözkonusu jeopolitik kaymanın, birleşmeye giden yolda etken olduğu söylenebilir. Sözkonusu anlaşmada yeni bankanın kuruluş sermayesi ve her bir tarafın katılım oranları belirlenirken, Ottoman Bank'ın tasfiyesi öngörülüyordu. İngiliz sermayedarlar 12 Aralık 1862 tarihinde hükümetle bir *devlet bankası* kurulması için görüşmeleri yapmak üzere noter huzurunda John Stewart ve Edward Gilberston'u yetkili kıldılar. Fransız grubu da aynı şekilde kendi adlarına hareket etmek üzere 4 Aralık 1862 tarihinde Paris'te noter huzurunda, Frédéric Grieninger, Vincent Buffarini ve Rodolphe Hottinguer'i yetkili kıldılar (BOA, ADVN MKL, 4/8, 1279/1862). Müzakerelerde temsilciler, hükümete karşı 1856'da Ottoman Bank'ın kuruluş tartışmalarında olmadığı şekilde elçilerin ve Bâb-ı Ali ile kişisel ilişkiler geliştirmiş

Alexander de Ploueuç, Lord Hobart ve Foster gibi yabancı mali ajanların desteklerini almışlardı (Autheman, 1996: 25). Tartışma konularının başında, banka idarecilerinin milliyeti ve idare merkezinin yeri vardı. Banka kurucuları İstanbul'daki genel müdürün yabancı olmasında ve bu kişinin Paris ve Londra komitelerince atanmasında ısrar ediyorlardı. Görüşmeleri Osmanlı Devleti adına yürütenlerin başında gelen Fuat Paşa, genel müdürün Osmanlı tebasından *Paşa* ünvanlı birisi olmasını ve ona bağlı çalışacak 24 idari üyeden 16'sını Osmanlı tarafının belirlemesini istiyordu (Clay, 2000: 70). Kurucular, Osmanlı isteğinin kabulünü idari komitede Galata Bankerleri'nin hakimiyeti demek olacağını öne sürerek reddediyorlardı. Tartışmaların sonuca varmaması nedeniyle görüşmeler bir ara kesintiye uğradı. Bu sırada Osmanlı tarafında Ali ve özellikle Fuat Paşa'ya karşı Padişah ve muhafazakar kesimde tepki ortaya çıkmış, 1863 yılına girerken yaşanan hükümet krizi sonucu iki paşa görevlerinden istifa etmiştir (Clay, 2000: 71). Yusuf Kamil Paşa'nın sadrazam, Mustafa Fazıl Paşa'nın maliye nazırı ve Meclis-i Vâlâ başkanı olduğu yeni hükümet kurulduktan sonra görüşmelere devam edildi. Nihayet yönetim erkinin Londra ve Paris komitelerinde toplanmak üzere, İstanbul'un, genel müdür ve idari konseyin yöneteceği merkez şube olması kararlaştırılarak 15 Ocak'da uzlaşmaya varıldı. 27 Ocak 1863'de imtiyaz anlaşması Osmanlı tarafından Sadrazam Yusuf Kamil, Hariciye Nazırı Mehmed Emin Ali (Nam-ı diğer Ali Paşa), Meclis-i Vâlâ Reisi Keçecizade Mehmed Fuad (nam-ı diğer Fuat Paşa), Maliye Nazırı Mustafa Fazıl Paşa ve Divan-ı Muhasebe Reisi Ahmed Vefik Paşa tarafından onaylandı (Autheman, 1996: 28).

Bankanın imtiyaz sözleşmesindeki (BOA, ADVN MKL, 4/8, 1279/1863) ilk maddede devlet bankası olduğu ifade edilmiştir (1. madde). Faaliyet süresi 30 yıl (5. madde) olmak üzere 2.700.000 sterlin sermayeyle (4. madde) kurulan Banka, imtiyaz sözleşmesi uyarınca Osmanlı hukukuna tabi idi (2. madde). Ancak Bankanın idaresi ve denetimi, tüzüğü gereği Londra ve Paris'teki komitelerin tekelinde kaldı. Bankanın faaliyet merkezi olan İstanbul'daki genel müdürlüğün üyelerini dahi bu komiteler atayacaklardı. Osmanlı Bankası, hazinenin hiçbir şekilde kağıt para basmaması şartıyla (12. madde), ibrazında bedeli ödenmek üzere banknot basabilecek (9. madde), hazinenin veznedarı rolü çerçevesinde İstanbul'da hazineye ait gelirleri toplayacaktı (13. madde). Yine Banka, şubelerinin bulunduğu yerlerde hükümetin çekeceği havaleler karşılığında hazinenin gelirlerini kasasında toplayacak (13. madde), maliyeden üzerine çekilecek faizli ve vadeli borç senetlerinin karşılığını açık hesap şeklinde hükümete açacağı kredi karşılığında ödeyecekti (13. madde). Ayrıca Banka, iç ve dış borçların anapara ve faizlerini ödenmeyi (14. madde), değersiz (mağşuş) madeni paraları tedavülden kaldırmayı (15. madde) ve toplayacağı devlet gelirleri karşılığı hükümete cari hesap şeklinde kredi vermeyi üstlenmişti (16. madde). Yukarıda sayılan hizmetler karşılığında hükümet Bankaya, her bir işlevi için belirli bir ücret ödeyecek (14. madde), Banka şubeleri, Bankanın hisse senetleri ve muhtelif ticari kağıtları her türlü vergiden

muaf tutulacaktı (18. madde). Ayrıca hükümet, Bankanın faaliyet göstereceği yerlerde gereken arsa ve binaları bedava karşılayacaktı (17. madde).

Osmanlı Bankası'nın kurucuları arasında İngiliz tarafından Ottoman Bank'ın Londra'daki idarecilerinden William Clay, T.C. Bruce, Pascoe du Pré Grenfell, Lachlan Mackintosh Rate ve William Richard Drake yer alıyorlardı. Her ne kadar sayılan şahıslar Ottoman Bank'ın idaresinden gelen kişiler olsalar da Ottoman Bank'daki mazileri uzun değildi. Çünkü 1856'daki kuruluşundan itibaren sözkonusu bankanın ilk idare kurulu üyeleri, aralarındaki çekişmelerden dolayı görevlerinden birer birer çekilmeye başlamışlardı (Clay, 2000: 78). Ottoman Bank'ın Londra'nın meşhur sermayedarlarından olan idare üyeleri Cummins, Campbell, Weikersheim, Hankey, Kingscote ve George Carr Glyn, 1862 yılından itibaren bankadan ayrılmışlardı. Onların yerine büyük bir kısmı A.H. Layard'la kişisel ilişkileri olan ve Londra piyasasında tanınmayan kişiler getirildi. Bunlardan William Clay yaşlı ve eski bir politikacı olup, o sırada kişisel iş peşinde koşuyordu. Laclan M. Rate ve G.T. Clark finans alanından çok, ağır endüstri sahasında çalışan profesyonel idarecilerdi. Yine yeni üyeler arasında, Mısır'da iş yapan finans kesiminde öncü Larking, şirket işlerinde uzman ve sıkı politik ilişkileri olan Drake, aristokrat bir aileye mensup T.C. Bruce ve geçmişi ve yaptığı işler karanlık kalan Anderson vardı. Bunların dışında sadece James Alexander ve bir İngiliz-Amerikan ticaret bankası olan Morton Rose'un yöneticisi Pascoe du Pré Grenfell'in Londra'nın önemli şirketleri ile sıkı ortaklık ilişkileri bulunuyordu. Fakat bu son iki isim de ekonomik güç açısından Ottoman Bank'daki idari görevlerinden ayrılan Hankey ve Glyn'le kıyaslanamazlardı (Clay, 2000: 79).

Fransız sermayesini ise daha önce aralarında bir sendika oluşturan Crédit Mobilier, Société Générale de Crédit Mobilier ve Madrid'deki Crédit Mobilier'i temsilen İsaac Péreire; Emile Péreire ve Casimir Salvador temsil ediyorlardı. Ayrıca Philippe Hottinguer ve ortakları şirketi; Ernest-Adolphe Fould ve ortakları; Charles Mallet ve ortakları; Crédit Mobilier Şirketi'nin kurucusu Péreire kardeşlerin azılı düşmanı Baron James Rothschild'in 1856 yılında tesis ettiği *Bankerler Sendikası* adlı finans kuruluşunda yer alan Pillet-Will (Kazgan, 1995: 106) ve ortakları; Antoine Jacop Stern ve ortakları; Jean Charles Mussard ve ortakları, öte yandan Raphaël de Ferrari duc de Galliera; Hyppolyte Guillaume Biesta ve Florentin Achille baron Seillière bankanın kuruluşuna katılmışlardır. Bu kişilerin daha önce kendi adlarına hareket üzere noter huzurunda vekalet verdikleri Frédéric Greininger ve Vincent Buffarini ayrıca bankanın kurucuları olarak da mukaveleye imza atmışlardır. Bankanın kuruluşu H. 16 Şaban 1279/M. 4 Şubat 1863 tarihli padişah fermanı ile resmileştirilmiştir (BOA, Name-i Hümayun Defteri, 12, 1279/1863). Osmanlı Bankası'nın Londra komitesinin başına William Clay, Paris komitesi başkanlığına ise Charles Mallet atandılar. İstanbul'da ilk genel müdür, 1855'den sonra oluşturulan maliye komisyonlarında görev alan ve Osmanlı hazinesinin mali vaziyetini yakından takip eden Alexander Plœuc oldu. Yardımcısı ise Edward Gilberston idi. İstanbul'daki genel müdürlük ayrıca James Stewart ve

İstanbul'da faaliyette bulunan bankerlerden A. Alléon ve C. S. Hanson tarafından desteklendi (Autheman, 1996: 31). Genel müdürlük özellikle Ottoman Bank tecrübesini gözönünde tutarak İstanbul'da yerel şartlara vakıf Rum, Ermeni ve Yahudi memurları şubelerin idare heyeti başkanlıklarına getirerek, idare meclisi toplantılarına çağırılmış ve onların tecrübe ve deneyimlerinden faydalanmaya çalışmıştır. Bunların idare meclisi azalığına getirilmeleri ise ancak 1911'de hazine ile banka arasında imzalanan anlaşma sonrasında gerçekleşmiştir (Ferid, 3, 1918: 388).

Ottoman Bank'ın hissedarlarına bu dönüşüm ile ilgili haber 10 Şubat 1863 tarihinde bir genelge ile bildirildi. Bu nedenle hissedarlar düşünmeye fırsat bulamadan bir oldu bittiyle karşılaştılar. Onlar, Osmanlı Bankası'nın Haziran 1864'deki ilk yıllık toplantısında bu dönüşümün ne kadar iyi olduğunu, ancak farkedebilmişlerdi (Landes, 1958: 137). Bununla birlikte Ottoman Bank'ın dönüşümü Londra tarafında tartışmalara neden olmuştur. Bu çerçevede Türkiye Milli Bankası imtiyazını alıp hayata geçiremeyen grup teknik anlamda Osmanlı'nın iç mali sorunlarına karışılmaması gerektiğini iddia ederken, bazı hissedarlar yeni bankanın oluşumundaki yapısal özelliklere karşı çıkıyorlardı (Cottrell, 1991: 39). Bu nedenlerle baştan beri Crédit Mobilier'le rakip iki ayrı çıkar grubuna dahil olan A.H. Layard ve George Grenfell Glyn Ottoman Bank'ın tasfiyesine razı olmayarak 1862 senesi ilkbaharında idari görevlerinden ayrıldılar. Layard, yönetim kurulundan ayrılarak İngiliz hükümetinde göreve başlarken Glyn, bankasına yapılan baskıları gerekçe göstererek Ottoman Bank defterini kapatmıştır (Cottrell, 1991: 40). Fakat Layard'ın 1866 yılından itibaren yeni Osmanlı Bankası'nın Londra Komitesi başkanlığına getirildiği ve 1870 yılına kadar bu görevi yürüttüğü elimizdeki kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Osmanlı Bankası'nın kuruluşunda acaba Osmanlı idarecilerinin beklentileri ne idi? İ.F. Pelin, bankayı doğuran nedenin iktisadi ve ticari ilişkilerden ziyade devletin ihtiyaçları olduğunu düşünüyor (Pelin, 21, 1341/1925: 1073). Hükümet kronikleşmeye başlayan borçlanmalarda Avrupa sermayesi ile devlet arasında aracılık rolünü üstlenecek bir bankaya ihtiyaç duyuyordu. Öte yandan zirai bir ülke olan Osmanlı Devleti'nde gelirler her zaman beklendiği gibi olmayabiliyor, yeterince tahsil edilemiyordu. Devlet, masrafları için gerekli olan nakit parayı istediği zaman bulamıyor, eskiden olduğu gibi gelecekte tahsil edeceği gelirleri önceden mültezim ve sarraflara da kırdıramıyordu. Dolayısıyla ihtiyacı olduğunda devlete yerli sarraflardan daha düşük faizlerle avans verecek bir bankaya gereksinim vardı. Bundan başka piyasada değeri düşük madeni paralar ve kaimeler tedavül ediyordu. Bunların da piyasadan çekilip para piyasasının ıslahı elzemdi.

Faaliyete yeni başladığı sırada Osmanlı Bankası ile ilgili makale kaleme alan Kadri Bey, bankadan beklentiyi "*muâmelât-ı ticariyyeyi teshîl (kolaylaştırma) ile memleketin istihsâl-i servet (servet yaratma) ve saâdet halidir*" (Kadri Bey, 12, 1279/1863: 498) cümlesiyle ifade ediyordu. Osmanlı Bankası'nın kuruluşu ile faiz ve iskonto fiyatları düşecektir. Zira tüccarlar akçe taşımanın tehlikesinden, nakit

para bulundururken maruz kaldıkları masraftan kurtulacaklar, paralarını poliçe veya senede dönüştürerek gerektiğinde düşük faiz ve iskonto ile nakte çevirebileceklerdir.

Hazım Atıf Kuyucak, ilk kağıt paraların tedavülden çekilmesi konusuna değinirken dolaylı yoldan bankanın kuruluş amacıyla ilgili kanaatini de beyan etmiştir. Ona göre, Osmanlı idarecileri Ottoman Bank'a, piyasadaki Fransız bankerleriyle birleşerek tedavüldeki kaimeyi kaldırmaları halinde devlet bankası imtiyazı vermeyi teklif etmişti (Kuyucak, 1, 1939: 272-280). Dolayısıyla Kuyucak, bankanın kuruluşunu kağıt paranın kaldırılması hedefi ile özdeşleştirmektedir. Gerçi 1840 senesinde çıkarılan ilk kaimelerin, tam da 1862 senesinde Osmanlı Bankası'nın kuruluş müzakereleri sırasında piyasadan tamamen çekilmesi bu tespitin doğruluğuna kanıt olabilir. Ancak ülkenin siyasi ve parasal bağımsızlığına hanel getirecek bir kararın alınmasını sadece kaimelerin tedavülden kaldırılması sorununa indirgemek kanaatimizce eksiktir. Bununla birlikte Osmanlı yönetimine göre de o zamana kadar bir devlet bankasının kurulamamasının nedeni piyasadaki kaimelerin varlığıydı. Çünkü kendilerine banka kurma izni verilenler bunun için imtiyaznameler elde etmelerine rağmen, piyasadaki kaimeler sorunundan korktukları için banka kurmaktan vazgeçmekteydiler (BOA, Meclis-i Mahsus, 1477, 1280/1864).

A. Biliotti'ye göre hükümet açısından Osmanlı Bankası'nı kuruluş amacı, bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti'nin tarım gelirlerinin istikrarsızlığı ve hazinenin harcamalarıyla gelirlerin toplanması aynı zamana rastlamaması nedeniyle, istendiği anda nakit ihtiyacının karşılanması beklentisiydi (Biliotti, 1909: 37).

Son dönem Osmanlı finans tarihi araştırmacılarından Christopher Clay'e göre Osmanlı idarecileri açısından böyle bir bankanın tesisinden hedeflenen dört gaye vardı. 1- Yerli Galata bankerlerinin hükümete verdikleri yüksek faizli kısa vadeli borçlardaki tekel haklarını kırmak ve daha düşük faizlerle borç bulmak. 2- Kurulacak banka vasıtasıyla Avrupa finans çevresine dahil olarak uzun vadeli borçlanmalarla altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek. 3- Vergi gelirlerinin merkeze aktarılmasını sağlayarak içeride ve dışarıda gerekli harcamaları yapabilmek. 4- Mali yapının ve idarenin yeniden düzenlenmesinde bankaya görev vermek (Clay, 9, 1993: 102-103).

Batılı devletlerle sanayici, tüccar ve finans çevrelerinin Osmanlı Bankası'ndan beklentileri daha farklıydı. Haydar Kazgan'a göre bankanın kuruluşundaki amaç, Osmanlı'nın dış borç ile dış ticaret açıklarının ödenmesini garanti altına almaktı (Kazgan, 1997: 81). Çünkü Tanzimat'tan beri Osmanlı ticareti Avrupa karşısında sürekli açık veriyor ve ödemelerde aksaklıklar çıkıyordu. Osmanlı Bankası devletin belirli gelirleri karşılık gösterilmek üzere hazineye açık ve cari hesap açarak iç ve dış borçların düzenli ödenmesini sağlayacaktı.

Fransız iktisat tarihçisi Jacques Thobie'ye göre ise, Osmanlı Bankası ile beraber Afrika ve Ortadoğu'da (Mısır Bankası, Tunus Bankası, İran İmparatorluk Bankası) kurulan yabancı sermayeli devlet bankalarının temel misyonlarından biri para dolaşımı ve kambiyo rayicinde uyum ve istikrarı sağlayarak faaliyette buldukları ülkeleri küreselleşme yolunda kapitalist piyasalara entegre etmek ve böylece sermaye ve mal akımı ile yabancı yatırımları güvenceye almaktır (Thobie, 2, 1987: 55). Osmanlı Bankası kuruluşundan itibaren bu misyonu yüklenmişti (Thobie, 56, 1988: 432). Nitekim, Banka faaliyete geçtikten sonra lira-sterlin kurunun istikrarlı bir seyir takip etmesi yukarıdaki gerçeğe bağlı olabilir.

Bunların yanında Osmanlı yönetiminin, savaş ve isyanlar için acilen nakit paraya ihtiyacı için bankadan alınacak avansları, olağanüstü bölgelere asker sevki ve bunların iâşesi vb. ihtiyaçları da gözönünde tutmuş olmaları ihtimal dahilindedir.

SONUÇ

Ondokuzuncu yüzyıla girildiğinde Avrupa karşısında siyasi ve ekonomik güç kaybına uğrayan Osmanlı Devleti, Tanzimat öncesi ve sonrasında önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Toplumsal, idari, siyasi ve ekonomik alanda bir dizi değişikliğe gidilerek, klasik zihni ve kurumsal yapılanmadan uzaklaşan merkezi yönetim, bir yandan da Avrupa'daki mevcut ulus devlet modeline uygun olarak bürokrasinin öncülüğünde yerel merkez-kaç güçlere karşı devletin gücünü yaygınlaştırmak suretiyle merkezileşme politikasını takip etmiştir. Batı modelinde yeni yapılanmaya giden Osmanlı yönetimi yürütmekte olduğu reform çalışmalarını finanse etmek üzere kaynak yaratarak gelirleri arttırmaya gayret ediyordu. Başta tarım kesiminden alınanlar olmak üzere vergi gelirlerinde artış gerçekleştiren merkezi iktidar, reform programını gelir arttırıcı önlemlerle sübvansede etmeyi başarmıştı. Ancak 1853 yılı sonlarında Ruslarla yapılan ve İngiltere ile Fransa'nın politik ve askeri müdahaleleri sayesinde kazanılabilen Kırım Harbi'ni finanse etmek üzere yabancı piyasalardan yapılan iki uzun vadeli dış borçlanma, Rum ve Ermeni bankerlerden alınan krediler ve ilk defa 1840 yılında çıkarılan kağıt paraların savaş sırasında emisyonunun arttırılması, bıçak sırtında giden gelir-gider dengesini altüst etmişti.

Diğer taraftan Kırım Savaşı'na fiilen son veren 1856 tarihli Paris Anlaşması'nın imzalanması öncesinde ilan edilen Islahat Fermanı'nda, Avrupa'ya karşı bir çok vaatle birlikte ulusal banka kurulacağı da taahhüt edilmişti. Bu döneme kadar yürütülen banka kurma çalışmalarının itici gücü, bir yandan İngiliz sanayi devrimi sonrası Avrupa ile artan dış ticaretin neden olduğu ithalat-ihracat dengesizliğinden kaynaklanan kambiyo sorununu aşmak, diğer yandan aşırı basım nedeniyle değeri düşen ve fiyat artışına yol açan piyasadaki değersiz kağıt paraları tedavülden çekerek dış ticarete yönelik olumsuz etkisini bertaraf etmekte. Kırım Harbi sırasında yukarıda sayılan nedenlere, hazinenin savaş harcamalarını karşılayacak bir bankanın kurulması arzusu eklenmişti.

Osmanlı Bankası faaliyete geçene kadar ulusal bir banka kurulması için yerli ve yabancı sermayedarlar tarafından hükümete çok sayıda teklif sunulmuş, ancak ya tedavüldeki kağıt paranın kaldırılamaması ya da yönetim kuruluna hangi tarafın hakim olacağı veya teklif getiren sermayedarların uyruğu oldukları ülkelerin müdahaleleri ve Osmanlı Devleti'ndeki karşılıklı nüfuz kavgaları nedenleriyle nihai sonuca ulaşılammıştır. Osmanlı Bankası'nın kuruluşu arefesinde artık hazine başta kaime sorunu olmak üzere ciddi bir iç borç yüküyle karşı karşıya idi. 1861-1862 yıllarında hazine gelirlerinin yaklaşık %20'si borç ödemelerine tahsis ediliyordu. Borç yükü arttıkça hazinenin dışarıdan borçlanması da zorlaşıyordu. Dış borç için başvurulduğunda mevcut gelirlerin arttırılması ve borcun faizinin karşılanması için sağlam gelirlerin karşılık gösterilmesi isteniyordu. Ayrıca, 1860'ların başından itibaren özellikle Balkanlar'da Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu yerlerde karışıklıklar ve ayaklanmalar meydana geliyordu. Buralara asker sevkıyatı nakit paraya olan ihtiyacı artırıyordu. Öte yandan devlet gelirlerinin tahsili ile harcamalarının yapıldığı zamanlar farklılık gösteriyordu. İşte hem acil para ihtiyacının karşılanması, hem de dış piyasalardan uygun şartlarda borç alınmasında aracı olması için Osmanlı Bankası'nın kuruluşuna karar verilmiştir. Tanzimat'ın önde gelen bürokratlarından Fuat Paşa, Bankanın kuruluş aşamasında Batılılarla yapılan müzakereleri yürütmüştü. Osmanlı Bankası'nın faaliyete geçmesinin Avrupa'yı ilgilendiren yanı ise Osmanlı tahvilleri sahiplerinin alacaklarını onlar adına içeride tahsil edip dışarıya transfer edilmesi ve Osmanlı Devleti'ni uluslararası para piyasalarıyla bütünleştirerek düzenli sermaye ve mal akışını sağlamaktı.

NOTLAR

- 1-Osmanlı Devleti'nde 1840 senesinde basılan ilk kaimeler 23 sene tedavülde kaldıktan sonra 1862'de dış borç alınarak kaldırılmıştır. Daha sonra 1876 tarihinde ikibuçuk sene tedavül edecek ikinci kağıt para basımdan sonra, 1915'de Birinci Dünya Savaşı sırasında bir kez daha kaimeler piyasaya sürülmüştür.
- 2-Esham sistemi, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'na son veren Küçük Kaynarca Anlaşması'nın tazminatını karşılayabilmek üzere 1775 senesinde uygulamaya konmuş ve 1860'lara kadar devam eden bir iç borçlanma yöntemi olmuştur. Bu sistem, *mukataaların* yıllık gelirinin *faiz* adıyla bir bölümünün paylara (sehm) bölünerek *muaccele* diye tabir edilen bir peşin para karşılığında hayat boyu yararlanılmak üzere özel kişilere satılmasıdır. (Bkz. Genç, 2000:186-189).
- 3-Bu görüş için bkz (Rodkey, XXX, 4, 1958).
- 4-Layihanın Osmanlıca metni için, bkz. (Ahmet Lütfi, 10, 1989: 148-157; Ahmet Cevdet, 13-20, 1991: 227-242). Fuat Paşa'nın layihasının Fransızca metni için, bkz. (BOA, Y.E.E. 25/93, 1278/1862). Layihanın Latin harflerine çevrilmiş metni için, bkz. (Çakır, 2001: 325-334). Bu dört kaynakta, layihanın metni birbirinden

- farklıdır. Bunlardan Lütü Tarihi'ndeki metin en uzun ve ayrıntılı olması nedeniyle referans alınmıştır. Metindeki rakamlar, her üçündeki bilgiler harmanlanarak verilmiştir.
- 5-Fuat Paşa layihasının Osmanlıca metninde devletin borçları *kese* hesabıyla verilmiştir. Osmanlı arşivlerinde rastladığımız Fransızca metinde ise borçlar *kese* ve *lira* değerinden birlikte verilmiştir. Fuat Paşa'nın yaptığı hesaba göre 1 *kese* 4,5712 *liraya eşdeğerdir*. Daha önce belirtildiği gibi 1 *kese*=500 kuruş olduğundan, buradan 1277 yılında 1 liranın yaklaşık 109,38 kuruşa eşit olduğu hesaplanabilir.
- 6-Trouvé-Chauvel projesiyle ilgili geniş bilgi için, bkz. (Active, 3, 16, 2001: 90).
- 7-Osmanlı Bankası projesiyle alakalı geniş malumat için bkz., (ActiveLine, 5, 2000: 52). Bank-ı Osmani'nin kuruluş süreci hakkında ayrıca, (Akyıldız, 1996: 40-41; Clay, 2000: 24).
- 8-Osmanlıca metin için, bkz. (Düstur, 1, 1: 7-14). Türkçe metin için, bkz. (Karal, 5, 1995: 258-264).
- 9-Paris başta olmak üzere Avrupa'nın bir çok yerinde şöhret yapan Péreire kardeşlerin pek de sağlam temeller üzerine hareket etmeyip yaptıkları yatırımlarla aşırı yük altına girdikleri ve ileride bu cesaretlerinin kendilerine ve kendileriyle iş yapanlara zarar vereceği görüşü Avrupa piyasalarında paylaşılıyordu. (Bkz. BOA, Ali Fuat Türkgeldi'nin Mirasçılarında Satın Alınan Evrak, 2/71, 1271/1856).

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

Yıldız Esas Evrakı (Y.E.E.), 25/93.

Divan-ı Hümayun Kalemi Mukavele (ADV N M K L) 4/8; 11/4; 12/17; 12/20.

Name-i Hümayun Defteri, No. 12.

Ali Fuat Türkgeldi'nin Mirasçılarında Satın Alınan Evrak 2/71.

İrade Meclis-i Mahsus, 1477.

Basılı Eser ve Çalışmalar

Düstur, 1. Tertip 1. Cilt.

"Ferman Çıktı Ama Banka Kurulamadı", *ActiveLine*, sayı 5, Ağustos 2000, s. 52.

"Dış Borç Bulma ve Banka Kurma Girişimleri", *Active*, yıl 3, sayı 16, Ocak-Şubat 2001; 84-92.

"Dış Borçlanmanın Başlaması", *Active*, yıl 3, sayı 17, Mart-Nisan 2001, 88-95.

Ahmet Cevdet Paşa. *Ma'ruzat*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

- *Tezakir*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.
- Ahmet Lütfi, *Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt 9-14, Ankara 1989-1991.
- Akar, Şevket K. ve H. Al. *Osmanlı Dış Borçlanmasının Başlaması Ve Kurulan Gözetim Komisyonları (1854-1856)*, Yayınlanmamış Çalışma, İstanbul 2001.
- Akgüç, Öztin. *Türkiye'de Bankacılık*, Gerçek Yayınevi, 3.b. İstanbul Kasım 1992.
- Akyıldız, Ali. *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo-ekonomik Etkileri*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Al, Hüseyin. *Tanzimat Dönemi Bankacılık Teşebbüsleri (1840-1852)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi 1997.
- "Yarıda Kalan Osmanlı Borçlanması", *Activeline*, yıl 1, sayı 2, Mayıs 2000.
- Autheman, André. *La Banque Impériale Ottomane*, Paris 1996.
- Avni, Hüseyin. "Osmanlı Bankası", *İktisadi Yürüyüş*, sayı 51-53, yıl 1942, 78-90.
- Biliotti, Adrien Pierre Marie. *La Banque Impériale Ottomane*, Paris 1909.
- Clay, Christopher. "The Bank Notes Of The Imperial Ottoman Bank, 1863-1876", *New Perspectives on Turkey*, No. 9, Fall 1993, 102-118.
- *Gold For The Sultan*, London 2000.
- Cottrell, P. L. "The Coalescence of a Cluster of Corporate International Banks, 1855-75", (ed. Geoffrey Jones), *Banks and Money* içinde London 1991, 31-52.
- Çakır, Coşkun. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayın., İstanbul 2001.
- Davison, Roderic H. "The First Ottoman Experiment with Paper Money", *Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri, 11-13 Temmuz 1977 Hacettepe Üniversitesi*, (ed. Osman Okyar ve Halil İnalçık), Ankara 1980, 243-251.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- Güran, Tefik. *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- Hasan Ferid, *Nakit ve İtibar-ı Mali -Bankacılık 3. cilt-*, İstanbul 1918.
- İnalçık, Halil ve Donald Quataert. *An Economic And Social History of The Ottoman Empire*, London 1994.
- Kadri Bey, "Bank-ı Osmanî", *Mecmua-i Fünun*, S:12, 1279/1863, 495-502.

- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi, V-VII. ciltler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- Karamursal, Ziya. *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- Kazgan, Haydar. *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
- . "Osmanlı Dış Borçlarının Askıya Alınması", *Finans Dünyası*, sayı 73, 1996, 93-96.
- . *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*, Türkiye Ekonomi Bankası, İstanbul 1997.
- Kuyucak, Hazım Atıf. *Para ve Banka*, Cilt I, T. C. Maarif Vekilliği Siyasal Bilgiler Okulu Yayınları No. 7, İstanbul 1939.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınları, Ankara: 1984.
- . *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Pelin, İbrahim Fazıl. "Bank-ı Osmanî", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, sene 3, sayı 21, yıl 1341/1925; 1072-1089.
- Raccagni, Michelle. "The French Economic Interests in The Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 11, no 3, 1980; 339-376.
- Rodkey, F.S. "Ottoman Concern About Western Economic Penetration in Levant, 1849-1856", *The Journal of Modern History*, V: XXX, N: 4, November 1958.
- Sander, Oral. *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi, Ankara 1993.
- Sédillot, René. *Dünya Ticaret Tarihi*, (çev. Esat Nermi Erendor), Cep Kitapları No. 16, İstanbul 1983.
- Yeniay, İ. Hakkı. *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 1074, İstanbul 1964.
- Yerasimos, Stefanos. *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye-Tanzimat'tan I. Dünya Savaşına*– III cilt, (Çev. Babür Kuzucu), Belge Yayınları, 4.b., İstanbul 1980.